

Győr-Újváros humán szolgáltatásainak fejlődése történeti és területi kontextusban

Development of Human Services in Győr-Újváros in Historical and Territorial Context

Absztrakt

A tanulmány Győr-Újváros humán szolgáltatásainak fejlődését mutatja be történeti és területi kontextusban, a kezdetektől napjainkig. A városrész keletkezése óta Győr város „nemkívánatosnak” minősített, etnikai, vallási vagy egyéb szempontból diszkriminált rétegeinek adott otthont. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, humán szolgáltatásainak fejlődése példa és modell értékű, sokszor szolgálta ki Győr városának egyéb részeit is. A tanulmány bemutatja azt a dinamikus fejlődést és folyamatos kölcsönhatást Győr-Újváros példáján keresztül, mely ember és lakókörnyezet között jelen van, és melynek fényében az adott terület és lakói folyamatosan formálják egymást.

Kulcsszavak: humán szolgáltatás, történet, Győr-Újváros, szociális városrehabilitáció

Abstract

The study presents the development of human services in Győr-Újváros in a historical and territorial context, from the beginning to the present. Since the formation of the district, Győr-Újváros has been home to the “undesirable”, ethnically, religiously or otherwise discriminated sections of the city. Nevertheless, or precisely because of this, the development of its human services is an example and a model, it also served other parts of the city of Győr many times. The study presents the dynamic development and continuous interaction through the example of Győr-Újváros, which is present between people and the living environment, and in the light of which the given area and its inhabitants continuously shape each other.

Keywords: human service, history, Győr-Újváros, social urban rehabilitation

JEL kód: I39

BEVEZETÉS

Az 1907. április 18-án, csütörtökön megjelent Győri Friss Újság Független napilap szerint „Győr városának volt egy mostohafia: az Ujvaros. Ezt a kerületet nem szerették ezelőtt a városházán és így igen mostoha bánásmódban részesült. (...) Joggal tehetünk a multért azoknak szemrehányást, a kiket illet, mert Ujváros nemcsak, hogy nem tarthatott lépést a város többi kerületének fejlődésével, hanem a mi jó volt, azt is elrontották, hogy ezáltal utját állják a fejlődésnek. (...) Ezen idő óta már sok víz folyt el a Dunán és az Ujváros napról napra elszegényedett. (...) Nekünk hiába prédikálják, hogy az Ujváros szerencsétlen fekvése miatt nem fejlődhetik, ez egyszerűen nem igaz. Nem fejlődhetik, mert ezelőtt ellenszenvvel viseltettek e kerület iránt, ma meg a kutya sem törődik vele.” (A szegény kerület – Győri Friss Újság)

A tanulmány célja Győr város „mostohafia”, Győr-Újváros humán szolgáltatási fejlődésének bemutatása történeti és területi kontextusban. A városrész problémáit, állandóan változó demográfiai – szociális környezetét jól érzékelteti a fenti, csaknem 115 éve született újságcikk. Jungi Csaba (2001, 5) úgy fogalmaz, hogy „mivel a középkor óta kívül esett a zárt kőfallal védett Győr városától, emiatt mindenkit, akik vallási vagy nemzetiségi szempontból nem voltak kívánatosak, ide száműztek. A színes vallási és etnikai jellege miatt többnyire hátrányos megkülönböztetésben részesültek lakói.”

A tanulmány kiindulópontja tehát az, hogy a lakókörnyezet és az ember kapcsolata olyan kétirányú kölcsönhatást generál, amelyben egyrészt az adott területen lakók formálják a környezetet, másrészt pedig maga a lakókörnyezet, annak státusza és jellege határozza meg és formálja a társadalmi összetételt, a lakosság mozgása által (Páthy, 2014). Győr-Újváros, Győr városának első külterületeként, külvárosaként (a városkapukon túli területként) kezdetektől fogva meghatározó szerepet játszott Győr város humán szolgáltatásainak fejlődésében. A városrész egyes épületei szinte folyamatosan oktatáshoz, szociális ellátáshoz és egészségügyhöz kapcsolódó funkciókat töltöttek és töltenek be ma is. Győr-Újváros korábban a polgárok által támogatott intézmények, szolgáltatások révén, valamint a városrészben jelen levő öt egyház által fontos humán szolgáltatási funkciókat látott el Győr életében. A rendszerváltozás után pedig a városrész gettósodott mivolta, szegregátum jellege indokolta, hogy először az önkormányzat „telepített” ide szolgáltatási intézményeket a megnövekedett szükségletek kielégítésére, majd pedig a városrész lakosai, illetve az itt dolgozók „támogatták meg” a kialakuló intézményrendszert civil/nonprofit, illetve egyházi szervezetekkel és tevékenységeikkel. Jelen tanulmányban célunk ezt a dinamikus változást nyomon követni és bemutatni.

A tanulmány egyik szerzője^[1] egész életében Győr-Újvárosban élt és szakmai pályafutását is a városrész egyik humán szolgáltatási intézményében kezdte meg. Ez a tény nagymértékben motiválta, befolyásolta a tanulmány elkészülését, témáját, és módszertani eszközeit. Ugyanakkor természetesen hatást gyakorolt az objektív látásmódra is.

A tanulmányban a Győr-Újváros történetével és humán szolgáltatásai-val kapcsolatos irodalomkutatás, dokumentumelemzés módszerét kiegészíti a résztvevő megfigyelés módszere. Az irodalomkutatás egyik fontos támpontját adta Győr-Újváros szociális városrehabilitációjához kapcsolódó társadalmi együttműködést erősítő komplex program keretében létrejött Digitális Újváros című honlap (www.gyorikonyvtar.hu/digitalis-ujvaros).

Laczkovits-Takács Tímea 2018-as tanulmányában Győr Megyei Jogú Város humán szolgáltatási modelljének négy pillérét említi. Az általa felvázolt modellben külön elemként jelenik meg a szociálpolitika, mely tartalmazza a helyi szociális ellátórendszerben az önkormányzat által vállalt és ellátott kötelező és önkéntes feladatok összességét; az ehhez az elemhez szorosan kapcsolódó lakásügyet; az egészségügyi alapellátások összességét, valamint az önkormányzat által vállalt feladatként az Egészséges Városok Program keretében nyújtott szolgáltatásokat (Laczkovits-Takács, 2018). Jelen tanulmány esetében hasonló tipologizálásról csak a modern korszakban, az állam által nyújtott szolgáltatások megjelenése után beszélhetünk. Ugyanakkor azokat a beavatkozási, szolgáltatási területeket az állami szociálpolitika megjelenése előtt is el lehet különíteni, tipologizálni, amelyeken a városrész lakosainak (és sokszor a város egészének) szolgáltatásokat nyújtottak különböző fenntartású szervezetek. Jelen tanulmányban tehát humán szolgáltatáson értjük mindazokat az egészségügyi, szociális-gyermekjóléti és oktatási szolgáltatásokat, melyeket Győr-Újvárosban a városrész lakossága, illetve Győr város lakói számára egyházak, civil vagy profitorientált szervezetek, illetve az állam (önkormányzat) nyújtott.

A tanulmány elméleti hátterének definiálásához két fogalom értelmezése szükséges még: (szociális) városrehabilitáció, illetve dzsentifikáció. Egedy Tamás és Kovács Zoltán (2005) szerint a városrehabilitáción legtöbbször pusztán a leromlott állapotú városrészek lakóépítményeinek és közösségi intézményeinek, infrastruktúrájának felújítását értik, amely során töreksenek arra, hogy a városrész épületállományának értékes részét megtartsák. A városfelújítás típusait aszerint különböztetik meg, hogy milyen mélyen szükséges beavatkozni a felújítandó rész korábbi képébe, szövetébe. A lakóházak és lakások jelentősebb alaprajzi változtatások nélküli felújítása a renoválás, míg a korábbi, a szerkezet megváltoztatásával együtt járó beavatkozásokat rehabilitációnak nevezik. A lakásállomány feljavítását, felújítását célzó rehabilitációt enyhének nevezik, de az új lakások építését, akár a lakókörnyezet színvonalának emelését is célul kitűző átalakítások a kemény rehabilitáció köré tartoznak.

[1] Kóbor Krisztina

Ahogy a korábbiakban már kiindulópontként rögzítésre került, a lakókörnyezet és ember kapcsolata kétirányú kölcsönhatásként működik (Páthy, 2014). „Az épített környezet leromlása és pusztulása általában együtt jár a terület társadalmi lesüllyedésével is.” (Egedy-Kovács, 2005, 10) A hátrányos helyzetű emberek beáramlása a leromlott állapotú lakásokba azt is eredményezi, hogy a lakások állapota – felújításra alkalmas tőke hiányában – tovább romlik, így az épített és társadalmi környezet egy lefelé tartó spirálba rántja egymást. Ez azt is jelenti, hogy pusztán az épített környezet felújítása, rehabilitációja nem oldja meg a jelentkező problémákat, így a „tisztá piacgazdasági” modellel ellentétben hatékonyabb a „szociális-jóléti” modell (Egedy-Kovács, 2005, 10), mely nem csupán építészeti megoldásokat alkalmaz a városrehabilitáció során, hanem a hátrányos helyzetű rétegek helyzetének javítása érdekében is beavatkozik, így valósítva meg a szociális városrehabilitációt. „A társadalmi problémák kezelése azért is nélkülözhetetlen, mert gyakori jelenség, hogy a megújult városrészbe a megnövekedett lakhatási költségek miatt nem az eredeti, hanem magasabb státuszú népesség költözik vissza és az alsóbb rétegek máshol telepednek le (*dzsentrifikáció*). Így természetesen a problémák sem szűnnek meg, csak a város más területére helyeződnek át.” (Egedy-Kovács, 2005, 10)

1. A VÁROS RÉSZ BEMUTATÁSA ÉS TÖRTÉNETE

Győr-Újváros létrejötté, egyes szerzők szerint második betelepítése (Hammer, 1936; Zsebedics, 2006; 2017), az 1500-as évek közepére-végére tehető. Hammer Gyula (1936) megemlíti városföldrajzi tanulmányában, hogy a városrészben ekkor már állt a Szent Katalin templom és kórház, ami arra utal, hogy a belvárosból már előbb, valószínűleg Mátyás uralkodása alatt telepedtek ki a vizsgált területre lakosok.

Villányi Szaniszló kutatásai szerint az 1518-as adórovás még nem említette a városrészt, ami annak a jele, hogy a terület ekkor még néptelen volt. Népessége Fehérvár eleste (1543) után kezdett szaporodni; Győr védtelen külső területeiről és a Sokoróaljáról érkeztek első lakói, akik biztosabb otthont keresve, a törökök rablásai elől ide menekültek. 1548-ban Ujfaluként említették, majd 1572-ben már Újvárosnak nevezték. Győr városával a Rába híd kötötte össze (Villányi, 1882). A városrésznek ekkor nem volt külön bírása, községi szervezete, hanem a Belváros kiegészítő részét képezte. 1594-ben a lakosság a török megszállás elől elmenekült, a városrészt elnéptelenedett. A székeskáptalan ekkor, hogy a városrészt újra benépesítse, három évre szabad letelepedést biztosított. 1607-ben rácok vándoroltak be Győrbe, és a káptalan, az országút mentén lakó magyaroktól elkülönítve, a róluk elnevezett Rác utcában (mai Bálint Mihály utca) telepítette le őket. Önálló közigazgatásuk volt, maguk választották a bírájukat (Újvárosi Krónika, 2001).

„Újváros házz statisztikáját illetőleg csak a két (XVII. és XVIII.) század határára találunk részletesebb adatokat. 1615-ben Újvárosban csak 92 ház volt. 1701-ben már 488-ra emelkedett a lakóházak száma; ebből 40 a nemesek, 241 a polgárság,

154 a militia és 53 a hajduk birtokában volt.” (Villányi, 1882, 79) Az 1673-as nagy tűzvész során Újváros leégett, de az újjáépítésből lakás- és lakosságszámában megerősödve került ki, ahogy az az 1701-es adatokból kitűnik. 1703-ban 509, a század végén pedig 591 ház állt a városrészben, lakóinak száma ekkor 5129 fő volt (Újvárosi Krónika, 2001).

Kezdetben halászok, molnárok, később téglavetők telepedtek le a városrészben, a Rába és a Rábca közelségének köszönhetően. Később a káptalan ide telepítette a szűk Belvárosból a fazekasokat is, de szintén jelentős volt a kályhaiipar. Újvárosban dolgoztak a cserzővargák, a kalaposok, tímárok, szűrszabók. 1598-ban 425 háztulajdonos közül 70 iparos volt, akik 39 különböző iparágat képviseltek (Újvárosi Krónika, 2001).

A városrészben ebben az időszakban jelentek meg a máig jelentős szerepet betöltő egyházak képviselői: 1638-ban gróf Zichy Pál, a vár alkapitánya a mai zsinagóga helyén katolikus templomot emeltetett^[2]; 1705-ben és 1784-ben az evangélikusok, majd 1865-ben a reformátusok temploma, iskolája és paplakja épült fel. 1724-ben a görögkeleti szerbek temploma, a kiegyezés utáni években pedig a zsidó zsinagóga épületét fejezték be a városrészben (Valló, 1930, 38). Nem véletlen a különböző egyházak megjelenése Újvárosban. A város első külvárosaként Újváros a szegényeknek, és a valamilyen okból a Belvárosból kitiltottaknak adott menedéket, így találtak új otthonukra a városrészben az 1600-as évek végén a reformátusok, majd 1845-től a zsidók (Valló, 1930).

A XVIII. század elején Újvárosnak négy hosszú utcája volt, végén a temetővel. A Rába folyó felé eső rész teljesen üres volt, egészen a Zsinagógaig. Az épületek többsége vályogból készült, a tetők inkább náddal fedettek, hogy ostrom esetén könnyen rombolhatók legyenek. Ebben az időben a városrésznek már három imaháza volt: egyik az ágostaiaké, másik a helvéteké, harmadik a görögkeleti vallású szerbeké (1724). Az imaházak iskolákkal, a tanító házával és paplakkal álltak összeköttetésben. A XVIII. század elejéig a városrész utcái sárosak voltak, sokszor emiatt járhatatlanok. Az évszázad elején azonban részben kövezésre kerültek, bár azzal a feltétellel, hogy ostrom esetén a kövezetet fel kell szedni és be kell szolgáltatni, nehogy az ellenség fel tudja használni. A városrészt Szigettel a Rábcan vert híd, a várossal pedig a Rábán épített híd kötötte össze (Villányi, 1882).

A vidéki főutak már ekkor mai irányukba haladtak. „Bécs felől a mai Kossuth Lajos utcának megfelelő útvonalon jutunk a várba, azon végighaladva és a vár déli oldalán levő Fehérvári kapun kimenve, a várárkon kívül ível az út a mai Budai út irányába és megy Buda felé.” (Hammer, 1936, 46)

A Rába és Rábca közötti területen ekkor telepedtek meg a hagyományos mesterségeket űző cigányok (kovácsok, lakatosok stb.), így létrejött a „cigány

[2] Zsebedics (2017) szerint ez téves adat. Zsebedics forrásai szerint a városrész első önálló római katolikus plébániatemplomát Zichy István, Győr város főparancsnoka 1695-ben alapította.

lapos”, ami máig ugyanott található és a köznyelv ugyanígy hívja. A házakon és a „lapon” kívül egész Újváros mocsaras, nedves terület volt (Hammer, 1936). „Újvárosban a főút vonal a Kossuth Lajos utca, amely a bécsi országnak is az útteste. Vele párhuzamosan ÉK-DNy irányban a Rába folyásirányát követve a Bálint Mihály utca és a Rába partján a Rába utca vonul, az utóbbi egysoros utca, a másik sorát a Rába töltése alkotja. Ugyanilyen egysoros utca van a Kossuth Lajos úttól Sziget felé eső részen is, ez a Bercsényi ligetre nyíló utcator.” (Hammer, 1936, 52)

Ez a mai településszerkezet (legalábbis a városrész történeti magja) már a XVIII. század elején kialakult. (Újvárosi Krónika, 2001) Újváros főutcáján, a mai Kossuth Lajos utcán a Belváros felé eső részen, magasabb, díszesebb, kőből épült házak álltak (ahogy ma is), míg a Bécs felé kivezető szakaszon inkább vályog, mórtégla vagy sövényből tapasztott házakat találhattunk. A város és a katonaság szolgálatában álló mesterek többsége a Kossuth Lajos utcában tevékenykedett, lakóházaik mellett álltak a műhelyek, illetve sokaknak a fő utcára nyíló üzlete is volt. Az utca vonalát egyházi épületek, kaszárnya, vendéglők, szállodák (Arany Bárány, Fehér Ló stb.), kórház, postakocsik váltóhelye stb. tarkították (Újvárosi Krónika, 2001).

A terület fejlődése leginkább ehhez az időszakhoz, az 1800-as évekhez köthető, zálogát a mesterek, iparosok, polgárok és az egyházak adták. A városrészben megjelenő humán szolgáltatások (oktatás, egészségügy, szociális) a gazdaság – civil szektor – egyház hármasegységének középpontjában formálódtak.

A városrész központjából távolabb eső területeken, a cigány lapon (Tűz, Zugó és Iszkápa utcák) és Gorkijvárosban (Nép utca és Liget utca között elterülő térség) másik arcát, a szegénységet mutatta a városrész.

Erdély Jenő gyermekorvos 1801 és 1908 között vizsgálta a győri gyermekek egészségügyi helyzetét. Tanulmánya a lakosságszámot és a születések számát idősoros adatokban mutatja Győr-Újváros tekintetében.

1. táblázat: Lakosság szám és születések száma Győr-Újvárosban 1804 és 1901 között

Table 1 Population and number of birth in Győr-Újváros between 1804 and 1901

Év	Lakosság szám (fő)	Év	Születések száma (fő)
1804	4 507	1804	241
1821	4 312	1820	141
1834	5 000 <	1834	211
1840	>6 000	1840	n.a.
1855	4 807	1851	271
1870	6 547	1870	315
1883	7 059	1880	310
1892	7 243	1901	351

Forrás: Saját szerkesztés Erdély, 1910, 22 alapján

„Az itt felsoroltakból következtethetjük, hogy a lakosság száma jó másfélszeresre növekedett 1892-ig. A születések száma is nagyjában ugyanolyan arányban emelkedik (leszámítva az első évek rejtélyesen magas adatait). A városrész stagnálására vall, hogy 1870 óta a születések száma alig haladt előre.” (Erdély, 1910, 22)

Ennek megfelelően „Újvárosnak legsűrűbben lakott része (Belvárosból jöve) a Kossuth Lajos utcától baloldalt a Festő utca eleje és a zsilip határolta rész, illetve felfelé a Liget utca első harmada. Mivel e városrészletről még több ízben lesz szó, röviden Újváros II-nek jelzem. A lakások többnyire egyetlen szobából állnak, hol tehát az élet minden fázisa folyik le. Konyha csak néhol van, ott is két lakónak egy. Minő állapotok uralkodnak itt közegészségügyi szempontból, elképzelhető. A lakbérek nagysága is változó. Van »lakás«, melyért évi 32 koronát fizet a bérlője. A melyik egy kicsit elfogadható, 100–120 korona az évi bére. Gyakorlatias gondolkodású ember egyszer azt mondta nekem, ha pénze volna, nem háromemeletes bérpalotát építene a város közepén, hanem összevásárolna egy sereg apró házat Újvárosnak ezen a részén. Ezek hoznának 10–12 % jövedelmet. Alighanem igaza van. Mint mindenütt, itt is a szegény ember fizet meg mindent a legdrágábban. Újváros más utcaiban (Kossuth, Rác, Rába) a szerint alakulnak a lakásviszonyok, mennyire fekszenek a Belvárostól. Elején többszobás lakásokkal találkozunk leginkább. Odébb egy szobából és konyhából áll a lakás, majd a konyha két lakáshoz tartozik, végül egészen elmarad; az élelmes háztulajdonos szobának adja ezt is ki.” (Erdély, 1910, 47)

A zsúfoltság, a sokszor embertelen lakásviszonyok következtében ebben az időszakban Újváros produkálta az egyik legmagasabb gyermekhalandósági arányt Győrött: minden harmadik gyermek 5. életévének betöltése előtt halt meg, a gyermekhalandóság 6,4%-kal magasabb volt az átlagnál (Erdély, 1910, 53). Erdély ezen adatok nyomán két dolgot szorgalmazott: az aránylag jó és olcsó, egészségügyileg megfelelő lakások építését Győr-Újvárosban, illetve csecsemőotthonok felállítását a város különböző részein, köztük Újvárosban is, melyekhez kapcsolatosan a gyermekhalandóság szempontjából legveszélyeztetettebb célcsoport, „a közsegylyre szoruló” (értsd: házasságon kívül született, törvénytelen) gyermekek ellátása megoldott lenne (Erdély, 1910).

A városrész kétarcúságát jól mutatják az 1934-ből származó statisztikai adatok. Győr városa ekkor 50 ezer főt számlált, ebből 1920-ban 9 284 fő, 1930-ban pedig 8 808 fő lakott Újvárosban. 1930-ból foglalkozások szerinti statisztikai adatok is rendelkezésre állnak. Az ekkor 8 808 főre tehető lakosságból 320 fő foglalkozott őstermeléssel, 4 856 fő dolgozott az iparban, 876 fő kereskedelemmel, 404 fő közlekedéssel foglalkozott. Közfoglalkozású és szabadfoglalkozású 593 fő volt, míg a véderőnél 45 fő dolgozott. A napszámosok száma 582 fő volt, 443 fő nyugdíjas, 195 fő házi cseléd és 494 fő egyéb ismeretlen foglalkozású. A statisztika szerint ebben az időszakban a városban összesen 181 nemes család élt, akik egyben háztulajdonosok is voltak. Ebből 86 család Újvárosban lakott, itt volt a háztulajdonos nemesi családok száma a legmagasabb. 77 nemesi család lakott más házában a városban, ebből 26 család Győr-Újvárosban élt. A város-

ban ekkor már ismert volt a háztulajdonosok rendi tagozódása is. A szép számú nemesség mellett Győr-Újvárosban a legtöbben zsellérek voltak (253 háztulajdonos), de akadt polgár is (180 háztulajdonos) (H. Pálffy, 1934).

1933-ban (Valló, 1935) a szociálpolitikai ügyosztály adatai szerint Újvárosban rendkívül magas volt a munkanélküliek száma: 3 058 fő, ebből 1 689 főt tartottak keresetképesnek. A városrészben tapasztalható munkanélküliség több mint a duplája volt Gyárvárosnak, ahol 1 342 főt tartottak nyilván. A munkanélküliek javarészt férfiak, gyári munkások és napszámosok voltak.

A II. világháború egész Győrben, így Újvárosban is nagy károkat okozott. A városrész kiemelt jelentősége abban rejlett, hogy a Bécs-Budapest útvonal rajta keresztül vezetett, illetve a város második bombázása során a Belváros és a vasútállomás mellett a hozzájuk közel eső Újvárost is érték találatok.

Az ekkor a városban élő zsidóság java része Győr-Újvárosban élt. Három zsinagógájuk volt, iskolájuk, illetve menházuk, ahol az öregek laktak (Zsebedics, 2017). A II. világháború alapjaiban tette tönkre az általuk felépített humán szolgáltatásokat, mikor a belügyminiszter rendeletére a gettót Szigetben, az Újvárossal határos városrészben felállították. A Győr-Újvárosban letelepedett egyházak ekkor is segítették egymást: zsidó vallású embereket bújtattak, és megőrizték a zsinagógából kimentett szent könyvet.

A II. világháború utáni kommunista-szocialista években a városrész fejlődése megrekedt. Az egyházak, illetve civil szervezetek tulajdonát, az általuk fenntartott szolgáltatásokkal együtt államosították, így a városrészben működő óvodák, iskolák, szociális szolgáltatások (amíg még működhettek) állami fennhatóság alá kerültek. A Kossuth utcából eltűntek a polgárok, mesterek, illetve sok zsidó polgár, kereskedő nem tért vissza a deportálás után. Lakásaik állami tulajdonba kerültek.

Elkészült a Sopron felé vezető út új szakasza, ami azt eredményezte, hogy a Kossuth utca központi funkciója megszűnt. A Bécsbe való eljutás a városrész elkerülésével is lehetővé vált. Megkezdődött a cigánytelep felszámolása, megszüntették a putrikat és a töltésbe fúrt lakásokat, amik a városrész történeti magjától távolabb, az ún. „Laposon” helyezkedtek el. A telepről Újváros központjába, a Kossuth utcában üresen maradt lakásokba költöztették az addig a telepen lakókat. A nagy polgári lakások feldarabolása, „közös udvarosítása” nyújtott átmeneti (majd tartós) megoldást a háború utáni lakásínségre. Teljesen új réteg jelent meg Újváros történeti városmagjában, a zenész, gazdag kereskedő és szegkovács cigányok mellett, akik jelenléte a városrészben tartóssá vált a javarészt tanácsai, később önkormányzati, egyre romló, lepusztuló lakásokban. A városrészben működő humán szolgáltatások javarészt ezen új rétegek (lovári cigányok, akik a legtovább éltek a „telepi” körülmények között) szükségleteit próbálták kielégíteni.

A rossz lakáskörülményekkel és a hátrányos helyzettel főként a városrész történelmi magjában, a Kossuth Lajos utcában, illetve a vele párhuzamosan futó Bercsényi ligetben, illetve Bálint Mihály utcában szembesülhettünk. Győr-Újváros többi részén, főként a családi házas övezetekben (Liget utca és környéke) spontán, magánereős városrehabilitáció zajlott le. A Kádár-korszakban ezen a területen

sok „Kádár kocka” jellegű családi ház épült, mivel a falvakból betelepülők itt megtudták fizetni a telek árakat, illetve kalákában megépítették a házat. Visszaemlékezők szerint a terület a faluról beköltözők között azért is örvendett nagy népszerűségnek, mert azok a hírek terjedtek el, hogy a városrész egészét a tanács lerombolja, és a gomba módon szaporodó panelokban az újjvárosi háztulajdonosok új lakásokat kapnak. Fátay Tamás (2011) viszont azt írja le, hogy az 1960-as években készült terv Újváros és Sziget közös panelházas beépítésére, melyet a város sokáig lebegtetett. A rozoga házakban lakó munkásosztály nem tartott igényt a panelházas megoldásokra, mivel a közös udvarral rendelkező házak, illetve a bár rosszabb minőségű, de nagy külső térrel rendelkező családi házak életvitelüknek jobban megfeleltek. A '70-80-as években aztán az átépítési terv végképp megbukott, mert a magántulajdonú házak kisajátítása túl nagy összeget emésztett volna fel, így a „Kádár kockák” életben, a bennük lakók pedig Újvárosban maradtak.

Említésre méltó az a folyamat is, amely a rendszerváltozás környékén indult, és főként a Kossuth utcával párhuzamos Bálint Mihály és Rába utcát érintette. A belvároshoz közel eső területeken lassan, de biztosan megjelent a tehetősebb, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező réteg, mely az olcsó, előregedett épületeket vagy telkeket megvásárolva új lakóházakat, illetve vállalkozásra alkalmas épületeket húzott fel, kiszorítva a hátrányosabb helyzetű rétegeket, dzsentifikálva a két utcát, és mintegy kettészakítva a városrészt.

A rendszerváltozás után, a gyárakból, munkahelyekről nagyon gyorsan utcára kerülő cigány és hátrányos helyzetű réteg, főként a lakhatási lehetőségeire alapozva új megélhetési formákat talált magának. Általánossá vált a „lomizás”, „kábelégetés”, amire a gangos nagy házak tágas belső udvarai kiváló lehetőséget adtak. Az ezekből a tevékenységekből származó jövedelemmel nem tudta felvenni a versenyt az önkormányzat által kínált segélyezés, vagy a gyorsan megalapított Cigány Kisebbségi Önkormányzat, illetve a civil szervezetek által kínált, javarészt kertészeti-növénytermesztői, illetve gyermekfelügyelői tanfolyamok, és az ezek által kilátásba helyezett „fehér” munkavállalás jövedelmei. A hátrányos helyzetű rétegek által megragadott lehetőségek pedig tovább növelték a káoszt és a pusztították a városrész épített környezetét.

A terület pusztulását felgyorsították a rendszerváltozás után megjelenő, a városrészbe települő, főként román gyökerekkel rendelkező cigányok (Timár, 2019). Az újjvárosi hagyományos cigány közösséggel, melyek lovári és zenész hagyományokkal rendelkeztek, nem találtak kapcsolatot, környezetüket kevésbé tisztelték, ezért a rehabilitációs törekvések egyik legnagyobb kihívásaként jelentek meg (Győr-Újváros két arca: fény és árnyék - fotók, 2015).

A városrészben levő humán szolgáltatások alkalmazkodtak a területen jelen levő lakossági igényekhez és problémákhoz, speciális szolgáltatásokkal segítve az itt élőket. A nagy múltú Kossuth Lajos Általános Iskolában a 2000-es évek elejére a tanulók 70%-a cigány volt, illetve hátrányos helyzetű réteghez tartozott, amit a fenti, a városrész lakosságában bekövetkezett változások indokoltak. Erre hivatkozva indított szegregációs pert (Győri szegregációs per: részben nyert,

részben veszett az önkormányzat, 2011) az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermeknek Alapítvány az iskola és az azt fenntartó önkormányzat ellen. Ennek következményeként az iskola a „Pressley Ridge Magyarország Alapítvánnyal kialakult együttműködése keretében a 2010/11. tanévben, felmenő rendszerben, bevezette a RE-Education nevelési filozófiára épülő programját. Ez egy komplex nevelési-oktatási program, mely magatartás és viselkedés zavaros, beilleszkedési és tanulási nehézséggel küzdő gyerekek támogatására nyújt megoldást.” (Győri Kossuth Lajos Általános Iskola, Pressley Ridge Magatartásmódosító Program, 2010) Ugyanakkor az önkormányzat az esélyegyenlőségi törekvések jegyében, kis létszámban helyezte el a tanulókat a város különböző iskoláiban. Ez a folyamat azonban nem tartott sokáig. A városrészben jelen levő cigányság, illetve hátrányos helyzetű réteg jelentős része születésétől fogva Újvárosban élt, ezért a más városrészbe való közlekedés, illetve a más környezet megszokása nagy nehézségeket okozott. A Kossuth Iskolából máshova irányított gyermekek nagy része néhány hét után ismét az iskola berkein belül kötött ki, ott, ahol elfogadták és speciális programmal fordultak a tanulási – magatartási nehézségeik felé, és ahova az eljutás sem okozott napi problémát.

A városrész művelődési szempontból központi szolgáltatását képezi az Újvárosi Művelődési Ház tevékenysége. A városrész rehabilitációjára, inkluzív közösségi működésének megteremtésére tett kísérletei voltak ebben az időszakban az induló lovári nyelvtanfolyamok, vagy a cigány kultúra megőrzésére irányuló programjai, játszótárszobái.

Páthy Ádám 2014-es tanulmánya ugyanakkor, ami a győri városrészek és lakóövezetek társadalmi tagozódásával foglalkozva bemutatja Újváros jelenkori helyzetét, még mindig negatív adatokat mutat a városrészrel kapcsolatban. A városrészben jelenleg is inkább alacsony iskolázottságú emberek élnek. A legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkező lakosok aránya 26%, ami a legrosszabb a város többi részéhez viszonyítva. Az aktív korú lakosságon belül a foglalkoztatottak aránya rendkívül alacsony, csak 52%. Ugyanakkor az inaktívak aránya kiugróan magas, 26%. A fizikai foglalkozásúak abszolút többséget alkotnak a városrészben (54%). Ennek megfelelően nem meglepő, hogy a kutatás során kialakított klaszterek szerint Győr-Újváros lakossága javarészt az alsó klaszterekben jelenik meg. A városrész hat tulajdonságpár alapján történő szubjektív megítélése szintén kedvezőtlen képet mutat (a városban a legkedvezőtlenebbet). Győr-Újváros a lakossági leírások alapján szegény, iskolázatlan, rossz közlekedéssel bír, kevés a területen jelen levő szolgáltatás, rossz a közbiztonság és zárkózott (Páthy, 2014).

2. ÉPÜLETEK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK, TÉR ÉS EMBER GYŐR-ÚJVÁROSBAN

A városrész első említendő szociális-egészségügyi szolgáltatása, a Szent Katalin ispotály és templom még Újváros benépesedése előtt keletkezett. Építésének pontos idejét nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy Újvárosban állt, a káptalan földesúri területén. A XV. században már mint régi szolgáltatást említik a doku-

mentumok. Alapítvány jellegű intézmény volt, melyet pap igazgatója irányított. Valószínűsíthetően a káptalan alapította, hogy a győri polgárokról gondoskodik a betegségük vagy egyedüllétük esetén. Az ispotályt mindig a káptalan tartotta fenn, a hozzá tartozó szőlőből származó jövedelméből, illetve a győri püspök pinnyédi malmának szombati jövedelméből. Az ispotály és temploma valószínűsíthetően a XVI. században pusztult el, vagy a törökök rombolták le, vagy az 1566-os tűzvészben égett le (Bedy, 1939).

A Szent Katalin ispotályhoz és templomhoz hasonlóan a városrész szolgáltatásai először az Újvárosban megjelenő egyházakhoz kötődtek, majd a területen tapasztalható szegénység arra motiválta a város gazdag polgárait, hogy jótékonykodással segítsék az itt élőket, elsősorban a gyermekeket.

Zsebedics József (2017) sokat foglalkozott az újvárosi római katolikus egyház történetével, mely humán szolgáltatások szempontjából is nagyban segítette a városrész egészségügyi - szociális - oktatási funkcióinak ellátását. Újváros lelkészi szempontból valószínűsíthetően - a káptalan birtoka révén - a belvárosi plébániához tartozott. Első önálló római katolikus plébániatemplomát Zichy István, Győr város főparancsnoka alapította 1695-ben. Ez a templom a mostani zsidó templom helyén állt, a lelkészlak pedig az „Arany Bárány” fogadó és a sóház közti házacskában volt. A népesség szaporodása folytán azonban a Zichy-féle kápolna szűknek bizonyult. 1749-ben az akkor már Újvárosban álló és működő ágostai protestánsfelekezet a templomukat a katolikusoknak átadni kényszerült, amely ettől fogva egészen 1810-ig szolgált katolikus plébániatemplomul. A fából készült templom ekkorra annyira megrongálódott, hogy közveszélyessé vált, ezért a továbbiakban a kórházi kápolna szolgált plébániatemplomul. Az eredeti, Zichy István által alapított templomhoz iskola is épült, melynek létezését egy 1710-es anyakönyv igazolja. Ugyanakkor azt nem tudjuk, hogy hol is állt az iskola épülete. A kisajátított protestáns templomhoz azonban a templom hátuljánál paplak és iskola is kapcsolódott, ahova 1861-ig a városrész gyermekeinek zöme járt, nemtől függetlenül. A fiú- és lányiskolák különválasztásával, az elemi oktatás fejlődésével, a tanulók számának növekedésével az iskola kicsinek bizonyult, így az iskola a lányoknak két tanteremmel és két tanítóval, a fiúknak pedig három-három tanteremmel és tanítóval különböző bérházakban kapott helyet. 1861-ben kisededővő egyesület is létesült, illetve ekkor már működött az ún. „cigánylaposi” óvoda (Zsebedics, 2017).

1749-ben nem csak az ágostai hitvallásúak imaháza, hanem a helvéteké is kisajátított. A helvét imaházból a katolikus felekezet kórházat szándékozott létrehozni (Zsebedics, 2017). Az átalakításhoz szükséges források előteremtése előtt azonban - ugyanebben az évben - az imaház leégett, ezért helyére a katolikus egyház új épületet húzott fel, 2180 forint 40 és fél dénárt költséggel (Petz, 1929). Ez a kórház kezdetben még földszintes épület lehetett, akkoriban Öreg utcának, majd Fő utcának, később Kossuth Lajos utcának nevezték az utcát, ahol található volt. 1760-ban ez a kórházi épület is leégett (Sinkó-Németh, 1986). A mostani (Kossuth Lajos utca 13.) emeletes épületet dr. Mularzt János Henrik

alapító építette 1773-ban^[3], aki végrendeletében a kórházat nagyobb adomány-nyal látta el. Ugyanő alapított kórházi káplánságot is, ez a káplán végezte a plébánián a segédlelkészi teendőket is. A Szentháromság közkórház 1895-ig működött az épületben, egészen addig, míg a nádorvárosi részen új kórház nem épült (Zsebedics, 2017). 1898-tól egészen a mai napig az épület iskolaként funkcionál(t). Először a római katolikus egyház, majd az állam tartotta fenn.

A korábban kisajátított József templom bezárásával az újvárosi római katolikus felekezet a kórház kápolnáját használta, míg 1821-ben lehetővé vált a harmadik templom megépítése. A templom közadakozásból épült, a Zichy család a lebontott kápolna anyagaival és nyolcezer forinttal járult hozzá az építkezéshez. Végül a templomot, mely az Urunk Színeváltozása titulust viseli, 1841-ben szentelték fel (Zsebedics, 2017).

1883-ban árvíz pusztított Győrött, mely Újvárost is elöntötte. A pusztítás után a város szükségesnek tartotta a Rábca szabályozását és a meder feltöltését, melynek megtörténtével 1908-tól gyarapodott a városrész területe és lakossága, ami az egyházak számára is nagyobb kihívást teremtett. 1913-ban zárdaiskola épült a Mákos-dűlőben (Cigánylapon, mai Gyepszél utcában), ahova főként a gyári munkások gyermekei jártak (Zsebedics, 2017). Az intézmény megálmodója és későbbi vezetője Barilich Lőrinc újvárosi plébános volt, akit a szegények patrónusaként is emlegettek. A pap felismerte, hogy a városrész felemelkedésének és az akkoriban jelentős fiatalok bűnözés visszaszorításának záloga az oktatás. Az akkori győri megyéspüspök, Várady L. Árpád felkarolta az ügyet, Győr szabad királyi város pedig ingyen bocsátotta rendelkezésre a telket. Az állam százezer koronával járult hozzá az építkezéshez (Jakabné Horváth, 2014). „Szociális szempontból nagy jelentőséggel bírt a földszint deszkafallal elválasztott terme, amely nemcsak kisdédvédő céljaira és ünnepek díszterméül szolgált, hanem azon felül napközi otthonként is funkcionált, ahol télen a szegények meleg szobát és ételt kaphattak és ahol az időnként összejövő anyák háztartási teendőikre és a nevelés módjára nézve kaptak oktatást.” (Jakabné Horváth, 2014, 5) Az 1913-14-es tanévben 240 tanulóval indult meg az oktató-nevelő munka, a mai Gyepszél utca 2. szám alatt. Az épület a mai napig iskolaként működik, ma már állami fenntartással.

„Komoly kihívást jelentett a városrész nyugati végénél a mai Nép utca és Liget utca között elterülő térségben a Trianon telep, később Szent Erzsébet városrész kialakulása. A vár bontott téglából először néhány ház épül hatósági engedély nélkül, majd az idetelepült lakosság „kalálkában” hajlékot épít magának.” (Zsebedics, 2017, 72) A telep lelkipásztori munkájába jól besegített az 1938-ban Gyepszél utca 60. szám alatt épülő „Nagyház”. Ebben a házban bölcsődét is nyitottak, és itt volt a telep első lelkészének lakóhelye. A II. világháború alatt

[3] Sinkó és Németh (1986) szerint az épületet 1765-ben emelték, erre utal a mai iskola egyik tantermének falába épített téglá is.

az épületet sok mindenre használták, majd a város felszólította a szervitákat, hogy óvodájukat-iskolájukat telepítsék át ide (Zsebedics, 2006). Az épület jelenleg is óvodaként üzemel, önkormányzati fenntartással.

Győr-Újváros sajátossága, hogy területén öt vallási felekezet talált otthonra. Bár már a XVIII. század elején három felekezet rendelkezett imaházzal, iskolával és paplakkal a városrészben, az egyházak és az általuk nyújtott szolgáltatások fejlődése nem volt töretlen és egyenletes. A protestáns templomok számára a város vezetése nem a belvárosban, hanem Újvárosban, a városkapukon kívül jelölt ki telkeket megvásárlásra. A reformátusok telke a Kossuth Lajos utca 13. szám alatt volt, az evangélikusoké pedig az utca túloldalán. A felépült templomot, iskolát, paplakokat többször érte tűzkár (1713, 1725). Végül a hívek minden igényt kielégítő templomok építésére szánták el magukat, melyekhez külföldről is kaptak anyagi segítséget.

Az épületeket 1734-re fejezték be, 1749-ben pedig megérkezett Mária Terézia parancsa, melyben megtiltotta vallásgyakorlásukat, épületeiket pedig kisajátította a város a római katolikus egyház javára. Később II. József türelmi rendelete alapján a magisztrátus 1783-ban három helyet ajánlott fel a református egyháznak. Mivel a hívők többsége Újvárosban lakott, az előjárók ragaszkodtak a városrészhez. Végül 1784-ben az újvárosi telek Rác (Bálint Mihály) utcára néző oldalán kimérték a templom alaprajzát. Az evangélikusok két templom építésére is engedélyt kértek, de csak az Újvárosban fekvőt engedélyezték számukra. 1785-ben szentelték fel az épületet, amely ma Evangélikus Öregtemplomként ismert (Perger, 2001).

1883-ban az egyházközség jótékonyági intézmény létrehozását határozta el Luther Márton 400 éves születési évfordulójának ünnepléseként. A gyülekezet szegény- és árvaalpra kezdett gyűjteni, majd menhely alapítását határozták el. Martiny Júlia és Ráth Terézia nádorvárosi háza, melyet e célokra adományoztak, lett a menhely első otthona. Az intézet belső működéséről nem sokat tudni, alapvetően azonban öregek felvétele, árvák befogadása és taníttatása volt a céljuk. A ház azonban egyre szűkebbnek bizonyult, főként annak fényében, hogy az evangélikus árvákat a város vezetése itt akarta elhelyezni. Végül cél lett egy új árvaház építése, melyhez az egyházközség a várostól kért telket. A város a vasútállomás mellett jelölt ki egy ingyenesen igénybe vehető telket, ez azonban az állandó zajnak köszönhetően nem bizonyult megfelelőnek. Végül a város prominens polgára, Bálint Mihály bocsátott hatvanezer koronát a gyülekezet rendelkezésére az árvaház megépítésére, a lelkészek pedig felajánlották a Rába partján levő kertjüket az épület helyéül. A város is megszavazott tízezer koronát, a gyülekezet tagjai pedig 15.000 koronát gyűjtöttek az építkezéshez.

A Szeretetházat 1912-ben adták át. Épületében internátust és árvaházat működtettek diakonissza nővérek segítségével, amíg csak a háborús és hidegháborús helyzet megengedte. Funkciói egyre bővültek, 1933-ban diakonissza anyaházat, diakonisszaképző intézetet, árvaházat, napközi otthont, internátust és szegényintézetet is működtetett (Pálmai, 1933). A Szeretetház épülete ma idős

otthona, de a szocializmus évei után ismét az evangélikus egyház tartja fenn, ugyanúgy, ahogy a Szeretetház köré települt óvodát és iskolát is. Az „Evangélikus sziget” ma Győr-Újváros elején, a Rába kettős hídon áthaladva tárul elénk.

A rácok az 1600-as évek elején érkeztek a városrészbe, a mai Bálint Mihály utcába. Az 1784-85-ben készült összeírás szerint a görögkeleti katolikus felekezetet ekkor 96 fő alkotta, akik 15 lakóházban éltek. Már a XVII. század végére állt fatemplomuk, melynek helyére a kőtemplomot 1727-ben építették. Visszaemlékezők szerint a templomban utoljára 1957 körül tartottak szertartást, majd lassan, de biztosan pusztulásnak indult. A győri görög-katolikus egyházközség az 1990-es években vette újra birtokába, és gondoskodott felújításáról. (Újvárosi Krónika, 2001) 1992-ben két magánember a görög-katolikus egyházközség javának szolgálatára létrehozta a Szt. Cirill és Method Alapítványt. A régi rác templomhoz tartozó paplak felújítása és idősek napközi otthonának működtetése 1996-tól vált lehetővé az alapítvány számára az önkormányzattal kötött megállapodás alapján, pályázati forrásból (Nárai, 2005). Ugyanúgy születtek az alapítvány további szociális/gyermekjóléti célú szolgáltatásai (Rév Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat, illetve Gyermek- és Családok Átmeneti Otthona), melyek a mai napig az újvárosi humán szolgáltatások körét gazdagítják.

Győr városában már a XV. században éltek zsidók, javarészt Győrszigetben helyezkedtek el. 1795-ben építették meg imaházukat. 1866-ban határozták el a zsinagóga építését, melyet 1870-ben, a hozzá tartozó iskolával együtt fel is avattak. Ugyanebben az évben az ortodox zsidók kiváltak az egyházközségből és megalapították a sajátjukat (Újvárosi Krónika, 2001). Az 1940-es évekre már három zsinagógájuk volt, a Kossuth utcai zsinagóga mellé pedig iskola csatlakozott. Tőlük néhány méterre megépült a zsidó menház, ahol az idősek laktak (Zsebedics, 2017). A zsidó menház épülete a későbbiekben is, az egyházközség fenntartásából kikerülve oktatási-szociális célokat szolgált. A Kossuth utca 24. szám alatti épület a humán szolgáltatások egyik bázisa a városrészben. A menház megszüntetése után bölcsőde és óvoda működött a szocializmus évei alatt a kétemeletes épületben. A rendszerváltozás után itt nyílt meg a Győri Családsegítő Szolgálat Újvárosi Központja, illetve mellette az Idősek Klubja. Több év után az épületet veszélyesnek minősítették, így a szociális szolgáltatásokat elköltöztette a város. Jelenleg – felújítás után – alapítványi fenntartású óvodának ad otthont.

Az egyházak kiterjedt humán szolgáltatásai mellett jóléti célokkal, tehető polgárok részvételével egyesületek, egyesületek is folytattak tevékenységet a városrészben. A városi levéltárban kétféle nyilvántartás is ismert, ezek közül az egyik a Sefcsik Ferenc főlevéltáros által 1950-ig vezetett kataszter. Ez 413 győri egyesület adatait tartalmazza. A nyilvántartási anomáliák ellenére – többszörös bejegyzés, ipartestületi adatok bekerülése a jegyzékbe stb. – a kataszter alkalmas a város egyesületi fejlődésének nyomon követésére. A kataszter 1737 és 1848 között 6 egyesületet tartalmazott, majd számuk 1867-ig 14-re nőtt. 1867 és 1920 között robbanásszerű fejlődést tapasztalható, 193 egyesület szerepelt

a nyilvántartásban. 1920 és 1945 között 185 egyesületről beszélhetünk, majd 1950-ig további 13 egyesület került a nyilvántartásba (Bana, 2001).

A legnehezebb feladat annak a meghatározása, hogy melyek az újvárosi egyesületek. Az automatikus újvárosi besorolás az egyházi alapítású egyesületek körében működik, hiszen a nem katolikus, hanem más felekezethez tartozó egyházak mind Újvárosban építették ki központjukat. A legutoljára ide települt zsidóság hozta létre a legsokoldalúbb egyesületeket. Bana József (2001) az Újvárosi Krónikában három, újvárosi gyökerekkel rendelkező egyesületet emel ki (melyek nem országos anyaszervezet helyi szervezetei). A „Győr-Ujvárosi Társaskör” célja szerint szegény árvákat, illetve szegény sorsú szülők gyermekeit látta el téli ruházattal. 1911-ben alapították. A Belmisszió Egyesület az evangélikus egyház által fenntartott Szeretetházat támogatta. 1907-ben hozták létre, alapvetően a vallási buzgóság fenntartására és a közösségi élet elősegítésére. Végül a Győrújvárosi Levente Egyesületet 1925-ben alapították, a leventék nevelésének, oktatásának elősegítésére.

3. GYŐR-ÚJVÁROS VÁROSREHABILITÁCIÓS PROGRAM BEMUTATÁSA HUMÁN SZOLGÁLTATÁSI SZEMMEL

„A KSH 2016-ban megküldött adatszolgáltatása szerint a városrészi szintű lebontása során Győrben öt szegregációval veszélyeztetett terület, ezen belül pedig három szegregált terület található. Szegregátumok Győr város területén (Győr Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2018, 87–88):

- 1. szegregátum: Veszprémi út – Szent Imre út – Kismegyeri út menti, KSH által körülhatárolt területek (88 fő)
- 2. szegregátum: Majorok utca – Pásztor utca – Síp utca által határolt terület (50 fő)
- 3. szegregátum: Bercsényi liget – Erkel Ferenc u. Kossuth Lajos u. – Jakobinus u. – Bálint Mihály u. – Beér köz – Festő u. – Városház köz által határolt terület (384 fő).”

A későbbiekben bebizonyosodott, hogy az első és második megjelölt területen olyan jellegű fejlesztések történtek, melyek révén a szegregátumként történő definiálás már nem állta meg a helyét, így az önkormányzat által beadott, rehabilitációra irányuló pályázat a harmadik, Győr-Újvárosban elhelyezkedő területre koncentrált. A program a szociális városrehabilitációt célozta meg, ami az építészeti értékek helyreállítását és a társadalmi, közösségi változásokat egyaránt fontosnak tartotta.

Fekete Dávid és Polgári István tanulmánya (2016) alapján a városrészben közel 360 műemléki szempontból védett épület található: köztük templomok, iskolaépületek, de több lakóépület is. A program célja volt, hogy ezeket az értékeket megőrizze, ugyanakkor a védettségéből fakadó, felújításkor többletterhe-

ket jelentő problémákkal is szembesült az önkormányzat. A stratégia az épített környezet, humánszolgáltatási intézmények rehabilitációjának komplex módon történő megvalósítására helyezte a hangsúlyt. A cél az volt, hogy a városrészen lévő utak, üzlethelységek, épületek felújítása mellett a beavatkozások kihassanak az egészségügyi, az oktatási, a szabadidő eltöltést biztosító kulturális, sport, illetve a szociális intézmények és szociális bérlakások újítására is.

A szociális városrehabilitáció célul tűzte ki a területen élő lakosság szociális-jóléti segítségét is. A Győr-Újváros területén élő „lakosság többsége nagyon rossz lakáskörülmények között, általános szegénységben él. A lakások nagy része vizes, dohos, több közülük lakhatásra alkalmatlan. A roma népesség aránya közel 40%-os, a romák és nem romák együttélése nem problémamentes. Az itt élő aktív korosztály igen kedvezőtlen munkaerő-piaci esélyekkel rendelkezik, iskolai végzettségük általában alacsony.” (Győr Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2018, 87–88) Ugyanakkor a városrész társadalmi összetételét áttekintve látható, hogy a rendszerváltozás előtti és utáni dzsentrifikációs folyamatok egyre heterogénebb társadalomszerkezetet eredményeztek Újvárosban. Társadalmi szempontból három nagy problémacsoport volt elkülöníthető a városrészen: lakhatás, iskolázottság és foglalkoztatottság. A városrehabilitációs programterv szociális részének tehát erre a három elemre kellett koncentrálnia (Fekete-Polgári, 2016).

Az építészeti megoldások a szociális városrehabilitáció sajátosságainak megfelelően nem csupán a lakóépületeket, de a humán szolgáltatások épületeit is érintették, ahogy az egyéb infrastrukturális elemeket is. Egészségügyi területen a Petz Aladár Egyetemi Oktató Kórház rehabilitációs intézményének felújítása, helyi orvosi rendelők korszerűsítése és gyógyvízi fürdőközpont létrehozása történt meg (Győr Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégia, 2014–2020, 125). Az oktatási (például Kossuth Lajos Általános Iskola homlokzata) és szociális (például Család- és Gyermekjóléti Központ Újvárosi Irodája) célokat szolgáló felújított intézményekben várják a szakemberek a szolgáltatást igénybevevőket. A szabadidő aktív és hasznos eltöltése érdekében létrejött a Bercsényi ligetben egy sport- és KRESZ pálya, illetve a város legnagyobb sporteseményeinek megrendezésére az Olimpiai Sportpark. A program a civil és egyházi szervezetek aktív szerepvállalását, épületeik felújítását is segítette az akcióterületen. Elmondható tehát, hogy az épített környezet rehabilitációja széleskörű és több területet magában foglaló. Azonban fontos követni azt, hogy az épített környezet megújulása a városrészen élők társadalmi – közösségi megújulását is magával vonzza-e. A kettő külön-külön nem tud hatékonyan megvalósulni.

A projekt első beavatkozási területe a közösségfejlesztés és integráció volt. A fejlesztés fókuszában egyfajta együttműködés kialakítása állt a közösségi és egyéni szintű társadalmi integráció feltételeinek megteremtése érdekében. Mindent a program egy kétpólusú közösségfejlesztési terv mentén építette fel, melynek egyik pólusa a helyi közösség kezdeményezéseit, közös gondolkodását, kohézióját, aktív részvételét volt hivatott megcélozni, másik oldalról pedig a többségi társadalom befogadását, támogató kapacitását kívánta fejleszteni szemléletformálással és közös élmények biztosításának módszerével.

A közösségformáláshoz szorosan kapcsolódva a szociális terület rehabilitációjának célja az állandó, segítő és bizalmon alapuló család – szociális munkás közötti kapcsolat kialakítása volt. Ennek keretében fontos volt, hogy a szociális szakember közvetíteni tudja a célcsoport tagjait a már meglévő, illetve a projekt keretén belül újonnan létrejövő szociális és egyéb szolgáltatások igénybevétele felé. Szintén cél volt a városrészben élő aktív korú lakosok munkaerőpiaci esélyeinek javítása. A program hangsúlyt helyezett nem csak az akcióterületen élőkre, hanem az ott dolgozó szakemberekre is, ennek érdekében szupervíziós lehetőséget biztosított. Jelzőrendszeri kerekasztal beszélgetéseket szervezett a jelzőrendszer tagjainak a hatékonyabb együttműködés elősegítésére, illetve lehetőséget adott a cigány kultúra, szokás és nyelv megismerésére a szakembereknek. Az újbárosi lakosság számára pedig háztartási és gyermeknevelési praktikák megosztására alkalmas programokat kínált, mint például az Asszonyok klubja, a Főzzünk együtt és a Kismanók klubja.

A foglalkoztatást elősegítő programok kulcseleme a pályaorientáció és pályaválasztás segítése, a munkába állás esélyeinek növelése és abban való megmaradás támogatása volt. Ehhez az akcióterületen élő fiatalok vállalkozóvá válását kísérleti jellegű szakmai mentorprogramon keresztül ösztönözték.

Az oktatási terület fejlesztése főként a gyermekek tanulmányi hátrányainak leküzdését, készség- és képességfejlesztését célozta meg; mindemellett a szabadidő hasznos eltöltésével és sportolási lehetőségekkel kívánta a fiatalokat közösséggé formálni.

Végül az egészségügyi területhez kapcsolódóan elmondható, hogy a városrészben gyakoriak a szív- és érrendszeri megbetegedések, légúti problémák. Ezek megelőzése érdekében a szűrővizsgálatoknak és az egészségtudatos életforma kialakításának fontos szerepe van a térségben. Ugyanakkor a hátrányos helyzetű térségek lakóközösségében egyre nagyobb probléma a szenvedélybetegségek különböző formáinak megjelenése. Erre reflektálva jött létre a Pszichoszociális konzultációs központ szolgáltatása, melynek célja az városrészben élők számára integrációs és reintegrációs szolgáltatások nyújtása, a szenvedélybetegség segítése, prevenciók tevékenységek végzése, melynek bázisa a Szt. Cirill és Method Alapítvány. A városrészben nem új keletű probléma a droghasználat. Hullámozó intenzitással fellángol, reagálva a megjelenő problémákra. Ugyanakkor ez az a gond, ami szintén értelmezhető a tér tekintetében is. A városrész alacsony iskolázottságú, halmozottan hátrányos helyzetű lakossága a munkalehetőség hiányában, vagy rosszul fizető munkalehetőségek birtokában, olyan „munkalehetőségek” után néz, ami nagyobb bevételt termel.

Újbáros kialakulása a teret, vizet igénylő mesterek, iparosok megtelepedésének volt köszönhető. A hagyományos szakmák a városrész fejlődése révén, a későbbiekben egyre szűkülő térben voltak kénytelen működni, majd végleg megszűntek. Az urbanizáció, az iparosodás más térhasználatot kívánt meg. A teljes foglalkoztatottság illúziójának szétfoslásával, az urbanizációs- iparosodási folyamatokhoz alkalmazkodni nem tudó réteg (főként a cigányság köréből kikerülően), megta-

lálta a lomtalanításból származó árucikkek, és a kábelekből kinyert fém eladásával a megfelelő tevékenységet és bevételt. Ehhez a közös udvarú lakások jó terepet kínáltak, ahogy erről fentebb már volt szó. A szociális városrehabilitáció elindulásával azonban ez a bevételi forrás és munkaforma veszélybe került, ezért a rugalmas alkalmazkodás jegyében új „munkát” (az időt és mindennapokat strukturáló, ugyanakkor az egyéneket a társadalmi kiszorulástól legalább anyagi értelemben megmentő tevékenységet) kellett találni. Ez a drog. A szűkülő terekben is jól, könnyedén elkészíthető és terjeszthető, megfelelő „jövedelmet” biztosító tevékenység, mely nem igényel iskolai végzettséget, és alkalmas a családok fenntartására. Az újbárosi lakosság hátrányos helyzetű rétegei számára tehát a drog előállítása és terjesztése – nem jóváhagyva a folyamatot, és nem elfedve vagy negligálva annak hatásait – sokszor csupán az alkalmazkodási mechanizmus része, ahogy egyre szűkebb terekbe szorulnak saját lakókörnyezetükön belül.

A szociális – jóléti programok mellett olyan soft tényezőket magukban foglaló akciótervek, miniprojektek megvalósítását is támogatta a városrehabilitációs projekt, melyek nem kísérték végig a program egészét, hanem civil/nonprofit szervezetek bevonásával egy-egy időszakra koncentrálnak valósítottak meg programokat (Fekete-Laczkovits-Takács, 2019). Ilyen volt például a Szocproj Alapítvány szervezésében megvalósuló Segítünk az időseknek program (Kóbor-Tóbiás, 2014).

Fekete és Laczkovits-Takács (2019) a felújítások tekintetében leírja, hogy az újbárosi városrehabilitáció első üteme során elsődleges cél a lakások komfortfokozatának emelése volt, az épített környezet rehabilitációja azonban a lakások alapterületének emelkedésével és új üzlethelyiségek kialakításával is együtt járt. Mindez növelte az érintett lakások bérleti díját, és azzal is együtt járt, hogy a lakásokba új, tőkeerősebb bérlők költöztek (a korábbi bérlők a felújítás megkezdése előtt felajánlott bérlakásokban maradtak), akik kisebb mértékben igényelték a rendszeres és átmeneti támogatásokat az önkormányzattól lakásaik fenntartására. Tanulmányuk szerint a humán szolgáltatási modellben elsősorban a lakásügy területén és az épített környezet tekintetében tapasztalható változások, ugyanakkor a soft, közösségépítő programokkal teletűzdelt második ütem hatása-iról még nincsenek empirikus eredmények.

Ezzel szemben Timár Judit (2019) a kritikai városkutatók érveléséhez csatlakozva az épített környezet felújítása és a soft programok megfogalmazott sikerei ellenére, az újbárosi városrehabilitációban a térbeli elidegenítés mechanizmusát véli felfedezni, és „államosított tértermelés”-nek nevezi a folyamatot. „A felújítandó önkormányzati lakásokban élők sem a városrészt, sem saját mikroterüket nem érzik magukénak, az információhiány bizonytalanságban, „kívülálló” pozícióban tartja őket, a szociális rehabilitációs projektben „célcsoportnak” tűnő szereplőket. Az állami kontroll eközben behatol a magántereikbe is, folyamatosan fenntartva a függőség viszonyait.” (Timár, 2019, 56)

A városrehabilitáció szociális része bonyolult, hosszabb távon lezajló folyamat, mint az épített környezet felújítása. A győri programmal kapcsolatosan, a tanulmány célját fókuszban tartva, nem tagadva a zajló folyamatok hátrányos helyzetű

lakosságra gyakorolt negatív hatásait, kérdésként fogalmazódik meg, hogy a humán szolgáltatások tekintetében a rehabilitációs program milyen hosszú távú hatással bír? Mi az a hozzáadott érték (a felújított épületeken kívül), amit akár a humán szolgáltatások által lebonyolított programok gyakorolnak a lakosságra, akár maguk a humán szolgáltatók „megtanulnak”, beépítenek mindennapi működési mechanizmusaikba? Ezekre a kérdésekre a hatásvizsgálatok még keresik a választ.

4. A VÁROSRESZBEN MŰKÖDŐ HUMÁN SZOLGÁLTATÁSOK ÉS FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEIK BEMUTATÁSA

Újváros városrészben több önkormányzati, civil, illetve egyházi fenntartású humánszolgáltatási intézmény található meg. „Az Önkormányzat, a területen működő intézmények, civil szervezetek vezetői kiemelkedő figyelmet fordítanak arra, hogy a különböző szervezeteknél kialakított szolgáltatások, fejlesztések, társadalmi kapcsolatok, a célcsoporttal való együttműködés eredményei, valamint a különböző partnereknél megjelenő szakterületenként eltérő tapasztalatok a beavatkozás sikerének támogatóivá váljanak.” (Győr Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégia, 2014–2020, 134)

Az alábbi táblázat összefoglalja az Újvárosban jelenleg biztosított humánszolgáltatásokat három beavatkozási terület szerint. E három szegmens a szociális, oktatási és egészségügyi lehetőségeket tartalmazza.

2. táblázat: Győr-Újváros humán szolgáltatásai

Table 2 Human services of Győr-Újváros

Szociális szolgáltatások	Oktatási szolgáltatások	Egészségügyi szolgáltatások
Család- és Gyermejkölési Központ – családsegítés, szabadidős programok szervezése	Kossuth Lajos Általános Iskola – Pressley Ridge Program	Egyesített Egészségügyi és Szociális Intézmény – Idősek klubja
Szt. Cirill és Method Alapítvány – Gyermek Átmeneti Otthona, Családok Átmeneti Otthona	Győri SZC Kossuth Lajos Középiskolája és Kollégiuma	WHO Egészséges Városok Projekt
RÉV Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat (Pszichoszociális Konzultációs Központ)	„Együtt a roma jövőért” Alapítvány – Oktatás, pályaorientációs célú programok	EESZI Győr-Sziget és Győr-Újváros Védőnői Szolgálat, valamint a Családsegítő Szolgálat Életvezetési program-csomag
Czinka Panna Roma Kulturális Egyesület	Eötvös József Általános Iskola és Szakközépiskola	Gézengúz Alapítvány – korai fejlesztés, gyógytorna, terápiás foglalkozások
KINCSO Roma Felzárkóztatási Egyesület	Győr Újvárosi Gyermekért Alapítvány – hátrányos helyzetű tanulók iskolai előmenetelét támogatja	Petz Aladár Egyetemi Oktató Kórház Rehabilitációs Centrum
Evangélikus Szeretetház	Márvány Óvoda Gyepszél Tagóvoda	
	Péterfy Sándor Evangélikus Gimnázium, Általános Iskola, Óvoda, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium	
	Örömhír Óvoda	
	Széchenyi István Egyetem Művészeti Kar	
	Csipkebogyó Waldorf Óvoda	

Forrás: Saját szerkesztés GYMJV Integrált Településfejlesztési Stratégia 2014–2020 és a GYMJV Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciója 2019 alapján

A meglévő szolgáltatásokról elmondható, hogy széles körben igyekeznek a területen élők igényeit, szükségleteit lefedni. Működésük javarészt a városrészben már korábban meglévő humán szolgáltatások folytatásaként jelenik meg. Ugyanakkor a városrész erősen leromlott állapota – amit a rehabilitációs program az épített környezet tekintetében, a lakásállomány felújításával folyamatosan javít – nem csupán materiális értelemben ragadható meg.

A szolgáltatások fejlesztésénél fontos lenne tehát a közösségi eseményeken túllépve olyan tartós szolgáltatást létrehozni, mely alacsonyküszöbű és interprofesszionális működésével a humán szolgáltatások kombinációját adná, és

a városrészben élő, többszörösen hátrányos helyzetű csoportokat célozná meg. Az „egyablakos” rendszerben működő szolgáltatás egy, Újvárosban létrejövő közösségi térben – melyre korábban már volt törekvés (Győr Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Konceptió, 2019) – működhetne. Egyszerre foglalkoznának a szülővel és gyerekkel (így megvalósulna a jelenleg hiányzó, 0–3 éves korúaknak nyújtott szolgáltatás is a városrészben), párhuzamosan több szolgáltatás válna elérhetővé számukra; a szolgáltatást nyújtó team feladata lenne a rendszeres konzultáció egymással és külső szakemberekkel is a család érdekében.

A közösségi helység az alábbi funkciókat láthatná el, illetve szolgáltatásokat összpontosíthatná:

- Csellengő fiatalok hasznos időtöltésének biztosítása.
- Devianciák, alkohol- és drogfogyasztással kapcsolatos prevenciók és egészségügyi előadásorozatok, szűrések szervezése.
- Az EESZI és a helyi oktatási intézmények közreműködésével generációs sportnap, illetve egészséges életmóddal kapcsolatos alkalmak szervezése.
- Biztosíthat korrepetálást, felzárkóztató alkalmakat, illetve pályaaorientációs workshopokat a helyi gyermekeknek.
- Technikai háttér biztosítása a hátrányos helyzetű gyermekeknek az online oktatásban való részvételre és a tanulmányi előmenetelük tudatos segítésére.
- Felnőttek számára állásbörze szervezése.
- Az idősek, illetve felnőttek számára a digitális tér megismerését segítő generációs program létrehozása a helyi fiatalok által.

Ezek a szolgáltatások és még számos egyéb lehetőség nyílna meg az említett közösségi tér létrehozásával, illetve az alacsonyküszöbű szolgáltatást nyújtó team felállításával. Egyfajta interprofesszionális együttműködés alakulhat ki a szakmai team, a közösségi tér, az önkormányzati, civil és egyházi szervezetek közt, mely Újváros városrészt a szociális városrehabilitációban hatékonyan tudná segíteni.

5. ÖSSZEZEGÉS

A tanulmány Győr-Újváros és humán szolgáltatásainak fejlődését, alakulását követte nyomon kezdetektől napjainkig. Célja volt a városrész és humán szolgáltatásainak bemutatása történeti és területi kontextusban.

A tanulmány egyik kiindulópontja az, hogy az ember és lakókönyezete kölcsönösen meghatározza egymást, kölcsönös és aktív kapcsolat által egyik a másikat befolyásolja. A másik sarokkő az a tézis, mely szerint Győr-Újvárosban az ide települt egyházak és szolgáltatásaik, valamint a tehető polgárok által létrehozott egyesületek, támogatott jóléti tevékenységek által a városrész humán szolgáltatási modellje mindig is meghatározó volt Győr város szociálpolitikai fejlődésében.

Összességében elmondható, hogy mindkét állítás Győr-Újváros példáján keresztül igazolható. A kétarcú, sokszor háttérbe szoruló, mintegy a „büntetendő” mások (akár vallási, akár etnikai, akár más szempontból) gyűjtőhelyeként funkcionáló

városrész, lakosai által olyan humán szolgáltatásokat állított fel, melyek – főként a XIX. században – egész Győrt kiszolgálták. Ezt a város vezetése a későbbiek során a városrész „leírásával” honorálta. A „rehabilitáció” csak jóval később, a 2000-es években kezdődhetett meg az épített környezet szempontjából, illetve valamilyenre a társadalmi – közösségi élet felébresztésével. A köztudatba átmenő, a város lakossága felől érkező rehabilitáció azonban még várat magára. Ehhez tudnak a városrészbe tudatosan telepített és a közösségből, akár egyházak, akár civil szervezetek révén lassan újraéledő humán szolgáltatások hozzájárulni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bana J. (2001) Adalékok Győr és Újváros egyesületeinek történetéhez. In: Bana J.-Gyökér L.-Morvai Gy.-Perger Gy.-Vékony B. (szerk.): *Újvárosi Krónika*. Újvárosi Művelődési Ház, Győr. 29–47.
- Bedy V. (1939) *Győr katolikus vallásos életének multja*. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr.
- Egedy T.-Kovács Z. (2005) A városrehabilitáció néhány elméleti kérdése. In: Egedy T. (szerk.): *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA FKI, Budapest. 9–20.
- Erdély J. (1910) *A gyermekkor egészségügyi viszonyai Győrött 1801-1908*. Győr Szab. Kir. Város, Győr.
- Fátay T. (2011) *Győr, Városépítés és városrendezés 1945 és 1986 között*. A Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár Kiadványa, Győr.
- Fekete D.-Laczkovits-Takács T. (2019) Győr-Újvárosi szociális városrehabilitációs program a győri humánszolgáltatási modell vonatkozásában. In: Fekete D. (szerk.): *Városfejlődés és agrárinnováció a Kárpát-medencében. A Gróf Bethlen István Kutatóközpont évkönyve*. Gróf Bethlen István Kutatóközpont-Széchenyi István Egyetem, Győr. 73–96.
- Fekete D.-Polgári I. (2016) Szociális városrehabilitáció Győr-Újváros területén. *Falu Város Régió. Területfejlesztési szakmai folyóirat*, 2, 76–82.
- Győr Megyei Jogú Város (2018) *Helyi Esélyegyenlőségi Program*. Győr.
- Győr Megyei Jogú Város (2014–2020) *Integrált Településfejlesztési Stratégia*. Győr.
- Győr Megyei Jogú Város (2019) *Szociális Szolgáltatástervezési Konceptió*. Győr.
- Hammer Gy. (1936) *Győr Városföldrajzi tanulmány*. Győr Szab. Kir. Város, Széchenyi Könyvnyomda, Győr.
- H. Pálffy I. (1934) *Győr város statisztikai megvilágításban*. n.a., Győr.
- Jakabné Horváth E. (2014) *A Gyepszél utcai iskola 100 éves jubileumi kiadványa, Évkönyv 2013/2014*. Győri Eötvös József Általános Iskola és Szakiskola, Győr.
- Jungi Cs. (2001) Bevezetés. In: Bana J.-Gyökér L.-Morvai Gy.-Perger Gy.-Vékony B. (szerk.): *Újvárosi Krónika*. Újvárosi Művelődési Ház, Győr. 5.
- Kóbor K.-Tóbiás L. (2014) *Segítünk az időseknek program SIP*. Szociális Projektinkubátor, Közösségi Akció és Kutatás Alapítvány, Győr.
- Laczkovits-Takács T. (2018) Győr humánszolgáltatási modelljének egészségügyi pillére 1990-től napjainkig. *Polgári Szemle*, 14, 1–3. 90–106. <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0808>
- Nárai M. (2005) Civil szervezetek szerepvállalása a szociális ellátás, szolgáltatás területén. *Esély*, 1, 111–133.

- Pálmai L. (1933) *A győri evangélikus Szeretetház története 1883-1933*. vitéz Szabó és Uzsaly könyvnyomda, Győr.
- Páthy Á. (2014) A társadalmi szerkezet belső területi sajátosságai. A győri városrészek és lakóövezetek társadalmi tagozódása, In: Csizmadia Z.-Tóth P. (szerk.): *Helyi társadalom és intézményrendszer Győrben*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr. 48-74.
- Perger Gy. (2001) Újvárosi protestáns templomok, In: Bana J.-Gyökér L.-Morvai Gy.-Perger Gy.-Vékony B. (szerk.): *Újvárosi Krónika*. Újvárosi Művelődési Ház, Győr. 18-25.
- Újvárosi Művelődési Ház (2001) *Újvárosi Krónika*. Győr.
- Petz L. (1929) *Győr Szab. Kir. Város Szentháromság Közkórházának multja és jelene 1749-1928*. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr.
- Sinkó L.-Németh I. (1986) (szerk.) *A Kossuth Lajos Általános Iskola története*. Magyar Vagon- és Gépgyár házi nyomdája, Győr.
- Timár J. (2019) „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dzsentrifikálódó városrészben. *Tér és Társadalom*, 33, 4, 38-60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>
- Valló I. (1930) *Győr ismertetése és tájékoztatója*. Győr Baráti Köre, Győr.
- Valló I. (1935) *Győr élete számokban*. Győri Hírlap Könyvnyomdája, Győr.
- Villányi Sz. (1882) *Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században*. Gross Gusztáv és társa, Győr.
- Zsebedics J. (2006) *A Szent Erzsébet lelkészség kialakulása*. s.n., Győr.
- Zsebedics J. (2017) *A Győr-Újváros római katolikus egyház története*. Hazánk Kiadó Kft, Győr.

INTERNETES FORRÁSOK:

- *A szegény kerület* - Győri Friss Újság 1907. április 18., www.gyorikonnyvtar.hu/digitalis-ujvaros Letöltve: 2021. 02. 24.
- *Győri Kossuth Lajos Általános Iskola, Pressley Ridge Magatartásmódosító Program* www.kossuthgyor.hu/pressley-ridge-program Letöltve: 2021. 04. 01.
- *Győri szegregációs per: részben nyert, részben veszített az önkormányzat* www.hvg.hu/itthon/20111004_gyori_iskola_szegregacios_per Letöltve: 2021. 04. 01.
- *Győr-Újváros két arca: fény és árnyék, fotók* www.kisalfold.hu/gyor-es-kornyeke/gyor-ujvaros-ket-arca-feny-es-arnyek-fotok-4077826/ Letöltve: 2021. 04. 01.
- *Győr-Újváros szociális városrehabilitációhoz kapcsolódó társadalmi együttműködést erősítő komplex program TOP-6.9.1-15-GY1-2016-00001, Családszervezési és közösségfejlesztési programcsomag Tervezett programok 2016. szeptember - 2020. augusztus között*, www.gyor.hu/easy-docs/5e144c9ed9bf1 Letöltve: 2021.02. 26.
- *Győr-Újváros szociális városrehabilitációhoz kapcsolódó társadalmi együttműködést erősítő komplex program TOP-6.9.1-15-GY1-2016-00001, Hátránykompenzációt elősegítő, felzárkóztató programcsomag II. Tervezett programok 2017. szeptember - 2018. augusztus között* www.gyor.hu/easy-docs/5e144ca5aed0e Letöltve: 2021.02. 26.